

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94:78.06

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-81-85>

Ірина Швець

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
Народна артистка України, професор (Україна)

Становлення візантійської співочої системи восьмиголосся у VIII-X століттях: історико-культурний аналіз

Анотація. Автор статті «Становлення візантійської співочої системи восьмиголосся у VIII-X століттях: історико-культурний аналіз» Ірина Швець розглядає візантійський «Восьмигласник» у контексті єдиної богослужбової співочої системи. Спираючись на ґрунтовні дослідження з історії, сіміографії і палеографії церковного співу, автор розглядає феномен візантійського восьмиголосся не тільки в музичному аспекті, як сукупність духовних піснеспівів, що мають певну композиційну, мелодико-ритмічну і гармонійну специфіку, але і в історичному, з точки зору становлення і трансформацій, які зазнала гласова система за свою багатовікову історію.

Ключові слова: візантійське восьмиголосся, Октоїх, богослужбовий спів, музично-теоретична система гласів.

Сучасний етап духовного розвитку суспільства визначився посиленням інтересу до православної культури в науковому середовищі. Звернення до церковного співу, до широкої представленості музики в православній культурі і національному мистецтві знаходить відображення в публікаціях з християнської, православної тематики.

Ґрунтовні дослідження з історії, сіміографії і палеографії церковного співу складають праці прот. Д.В. Аллеманова, М.В. Бражнікова, А.І. Гарднера, прот. І.І. Вознесенського, В.І. Мартинова, прот. В.М. Металлова, А.А. Нікольського, А.В. Преображенського, Д.В. Розумовського, С.В. Смоленського, Н.Д. Тальберга.

Серед сучасних авторів, які розглядають церковний спів в історичному і мистецтвознавчому контексті і тих, хто вивчає історію і теорію церковного співу слід виділити Т.Ф. Владишевську, А.І. Кандинського, М.П. Рахманову, Г.А. Пожидаєву.

Більшість дослідників розглядають давні церковні співочі книги в контексті єдиної богослужбової співочої системи. Окремим співочим книгам Тріоді присвятили свої праці Н.В. Грузинцева, Н.В. Заболотна, Кондакарь досліджували Ю.В. Артамонова, Т.Ф. Владишевська, Ірмологій – М.Г. Казанцева.

Православний богослужбовий спів протягом своєї багатовікової історії був тісно пов'язаний з восьмиголоссям і став неординарним явищем в церковній культурі. Актуальність дослідження визначається інтересом вивчення феномена візантійського восьмиголосся не тільки в музичному аспекті, як сукупність духовних піснеспівів, що мають певну композиційну, мелодико-ритмічну і гармонійну специфіку, але і в історичному, з точки зору становлення і трансформацій, які зазнали гласові розпиви за свою багатовікову історію.

Метою дослідження є характеристика феномена візантійського восьмиголосся та історико-культурний аналіз церковно-співочої культури Візантії середньовіччя, як особливого виду мистецтва, що містить духовно-аскетичний аспект.

Спів під час богослужіння був невід'ємною частиною життя християн з початку виникнення Церкви. Про це свідчать послання апостола Якова: «Чи страждає хто з вас, нехай помолиться. Чи веселий хто, нехай співає псалми», а також апостола Павла, де він радить духовно підсилювати молитву «псалмами, гімнами і піснями духовними» [1, с.111, 482].

Ще у перші століття християнство встановило головні музично-співочі канони: спів має бути суто вокальним, виключно мелодійним, без домішок будь-яких музичних інструментів. «Ми для прославлення Бога єдино користуємося мирним словом, і вже не користуємося а ні стародавніми гулами, а ні трубою, а ні тимпаном, а ні флейтою», – наставляв пресвітер Климент Олександрійський [2, с.11-12].

З середини II століття з'явився спеціальний хоровий спів під час богослужіння, він замінив собою участь всіх присутніх в богослужбовому співі через те, що до цього часу значно розширилася й ускладнилася сама система церковного співу, а також кількість пісень.

У V столітті Церква остаточно встановила систему співу на чотири основних богослужбових гласа: дорійський, фрігійський, лідійський і давньогрецький. Такий спів вперше було введено в Міланській Церкві святителем Амвросієм Медіоланським, який, на думку деяких дослідників, склав нотний Антифонарій. На ім'я свого засновника такий спів отримав назву «Амвросіанський» [3, с. 34].

Становлення церковного восьмиголосся відбувалося на межі VII-VIII століть за благословінням Папи Римського святителя Григорія Двоєслова. Григоріанське восьмиголосся замінило Амвросіанське чотириголосся і було прийнято Західною Церквою як «Cantus`a firmus`a», тобто співу, затвердженого на всі часи [4].

Чітко сформована система восьмиголосся, як основний закон церковного співу, знайшла своє відображення в церковній книзі преподобного Іоанна Дамаскіна під назвою «Октоїх» у середині VIII століття. Назва «Октоїх» походить від грецького слова *óktō* - «вісім» і грецького слова *ἦχος* - «глас». «Восьмигласник» або «Октоїх» – одна з головних богослужбових книг православної церкви, яка містить чинопослідування вечірні, повечір'я, утрени і Літургії для шести буденних днів тижня, а для недільних днів - малої вечірні та полунощниці [5, с. 4].

Автор «Октоїху» Преподобний Іоанн Дамаскін не тільки склав піснеспіви на недільні дні для вечірнього і ранішнього богослужіння і розподілив їх на вісім голосів, а й створив для них музику, встановивши певний спосіб їх співу. Сучасний дослідник праць святого Іоанна Дамаскіна П. Петрос вказує, що преподобний Іоанн скасував в Церкві будь-який спів, що не відповідає молитовному духу. Розбираючи закони церковного співу, сучасні Іоанну Дамаскіну, П. Петрос свідчить, що преподобний «виклав восьмиголосся церковного співу у суворій музичній системі» [6, с. 24]. П. Петрос визнає святого Іоанна Дамаскіна організатором літургійного музичного восьмигласного співу. Преосвященний Філарет, архієпископ Чернігівський, наголошує, що Октоїх був введений в церковне богослужіння ще за життя преподобного Іоанна не тільки в грецьких церквах, а й в церкві сирійській, у якобітів і несторіан. Прийняв Октоїх, за свідченням преосвященного Філарета, і Карл Великий, причому особливо наказав перекласти для співу у своїх храмах літургійні антифони [8, с. 41].

Основний корпус текстів візантійського Октоїха склався в IX-X столітті в результаті діяльності константинопольської школи візантійської гімнографії. Відомі імена багатьох творців піснеспівів Октоїха: Федора Студита, який написав антифони поважні вісьми голосів; Йосипа Гімнографа і Феофана Начертаного, які працювали в області складання повсякденних канонів; імператора Лева Мудрого – автора недільних Євангельських стихир; його сина Костянтина Багрянородного, який доповнив цикл Євангельських стихир недільними Світільними; ігумена Павла Амморейського, який написав богородичні стихирі. Однак, частина пісень в Октоїху не підписана і їх авторство не встановлено [9, с. 96]. Найдавніший Октоїх, який дійшов до наших днів у вигляді фрагментарних текстів і без музичних нот, був складений в кінці VIII - початку IX століть. Сьогодні він відомий як Паракліт монастиря Святої Катерини на Синаї.

Усі піснеспіви «Восьмигласнику» за способом їх виконання, як уже було зазначено, поділяються на вісім голосів або наспівів, з яких кожен вживається на протязі одного тижня (седмиці). Характерною музичною особливістю восьмиголосся є властиве йому живе, світле, радісне релігійне почуття, як плід християнської благоді, без скорботи і смутку; воно чудово висловлює почуття лагідності, смирення, благання і богобоязливості. Восьмиголосся визначає суть поняття «строгий церковний стиль». Його головний зміст становить поетичний виклад основних догматів православного віровчення.

Візантійське восьмиголосся не мало нотного оформлення, а лише вказувало напрям руху голосу за допомогою спеціальних знаків. Ці знаки, закріпившись за різними голосами, створювали єдність мелодійних інтонацій, звуковисотності, ритму. Так як церковні піснеспіви створювалися в молитовному подвигу, то у восьмиголоссі закладено єдність духовного стану і молитви. У передмові до третьої частини Октоїху, укладач диякон С. Трубачев вказує: «Наспіви восьмиголосся – скарбниця церковної творчості ... важливе значення їх – в нерозривній єдності слова і наспіву як довершеному вираженні молитви» [7, с. 4].

«Восьмигласник» починається з Фоміної неділі після Великодня, кожна седмиця має свій глас, і коло повторюється кілька разів до наступного Великого посту. У богослужбовій практиці до нинішніх днів вживаються два види «Восьмигласнику»: богослужбовий, що містить словесні тексти пісень, і співочий – із записом наспівів вісьми недільних гласів.

Гласи – музична система з восьми ладів (голосів), що лежить в основі старовинних пісень в Православній Церкві. У широкому сенсі гласом можна назвати набір мелодій, на які співаються ті чи інші піснеспіви. Співоча практика розуміє глас як мелодію, що є трафаретом для виспівування всіх текстів. Розспіви одного гласу не однакові для ірмосів, прокимнів, тропарів. Так як в богослужбінні вживаються піснеспіви різних типів: тропар, стихира, прокимен, ірмос – для них встановлені різні наспіви. Таким чином, щоб правильно заспівати, необхідно

знати не тільки номер гласу, але і його тип: тропарний, стихирний та ін. Проте, музична основа всіх мелодійних варіантів одного і того ж гласу і донині однакова – вона зберігалася протягом багатьох століть.

Глас перший за характером величний і найбільш урочистий. У давнину його порівнювали з сонцем, вважаючи, що він проганяє млявість, сон, смуток. У першому стовпчику тропарного і стихирного розспівів цього гласу є широкий «крок» мелодії вгору, що і надає йому помірність, важливість і урочистість. Прикладом служить тропар Хресту і тропар Богоявлінню, двох великих церковних свят.

Основу другого гласу становить гнучка мелодія і світла інтонація. Цей наспів за характером наповнений світлим смутком. Таким є тропар Нерукотворному Образу «Пречистому Твоєму образу поклоняємося, Благий», тропар суботи, всім святам і покійним «Апостоли, мучениці і пророки».

Тропарний розспів третього гласу активний, спонукає на духовний подвиг: кондак Різду Христовому «Діва днесь», недільна стихира «Твоїм Хрестом, Христе Спасе».

Глас четвертий один з найбільш поширених гласів церковного співу. Саме на цей глас співають тропар Різду Христовому «Рождество Твоє, Христе Боже наш», тропар Божої Матері «Богородице Діво, радуйся».

Глас п'ятий своїми м'якими інтонаціями заспокоює душевні хвилювання, привносить відчуття спокою і нескінченності. Прикладом служать недільні тропарі «Ангельський собор».

Глас шостий містить в собі інтонації зосередженості і скорботи: тропар Святому Духу «Царю Небесний», стихира «Воскресіння Твоє, Христе Спасе».

Глас сьомий інтонаційно зворушливий, він не часто звучить в церковному обиході. На цей глас виконується тропар Преображенню «Преобразився еси на горі, Христе Боже».

Глас восьмий можна назвати гласом високого проповідування і похвали. Прикладом служить похвала Богородиці «Достойно єсть» і «Взбранной воеводі», які часто співають на восьмий глас.

Візантійська богослужбова співоча система в усьому розмаїтті її співочих форм і типів була сприйнята і творчо переосмислена Східною Церквою, відповідно, була глибоко засвоєна і система восьмиголосся. Якщо в Західній Церкві вже на початку XI століття проявляється тенденція відходу від чистих форм співу, проростає прагнення «оновити» або збагатити їх досягненнями світської музики, то в Східній Церкві в зазначений час знаменний розспів досягає свого розквіту, складається в єдину мелодійну систему.

Супроводжуючи православні богослужіння понад тисячу років, існуючи мелодійним фундаментом церковних піснеспівів, гласова система не втратила свого значення і в сучасній співочій практиці. Вона являє собою незмінний компонент річного кола богослужіння: восьмиголосні наспіви звучать під час церковних свят, багатоденних постів і на буденних службах. Таким чином, восьмиголосся є найважливішим атрибутом богослужбової співочої системи, що забезпечує поряд з іншими атрибутами – центонною технікою і невменною нотацією – її існування. Це створює передумови подальших досліджень в області святоотецької музичної антропології, православного розуміння богослужбового співу, вивчення особливого співвідношення музики і слова.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Апостол. Київ: Свято-Покровський Голосеївський монастир, 2014. 736 с.
2. Гарднер И. А. Хоровое церковное пение и театральность в его исполнении // О церковном пении: сборник статей / Редактор-составитель: О. В. Лада. Москва: Ладья, 2001. 251 с.
3. Красовицкая М.С. Литургия. Москва: ЛитРес, 2018. 225 с.
4. Никольский А.В. Краткий очерк истории церковного пения в период I-X веков. URL: http://www.seminaria.ru/chsing/nikol_ocherk.htm (Дата звернення: 25.01.2019).
5. Октоїх. Київ: Київська митрополія УПЦ, 2011. Т.1, 712 с.
6. Петрос П. Святой Иоанн Дамаскин как литургист-гимнолог. Москва: Ладья, 2016. 218 с.
7. Трубачев С. О церковном пении. Москва: Директ-Медиа, 1997. 118 с.
8. Филарет, архиепископ. Исторический обзор песнопевцев и песнопения Греческой Церкви. Москва: издательство Сретенского монастыря, 2013г. 260 с.
9. Fragmenta Chilandarica palaeoslavica. A.: Sticherarium: Codex monasterii Chilandarici: Phototypice depictus. Prepared by R. Jacobson / Monumenta Musicae Byzantinae (MMB). Vol.V (A). Copenhagen: 1957. 330 p.

Ирина Швец

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
Народная артистка Украины, профессор (Украина)

**Становление византийской певческой системы осмогласия
в VIII-X веках: историко-культурный анализ**

Аннотация. Автор статьи «Становление византийской певческой системы осмогласия в VIII-X веках: историко-культурный анализ» Ирина Швец рассматривает византийский «Осмогласник» в контексте единой богослужбной певческой системы. Опираясь на глубокие исследования по истории, семиографии и палеографии церковного пения, автор рассматривает феномен византийского осмогласия не только в музыкальном аспекте, как совокупность духовных песнопений, имеющие определенную композиционную, мелодико-ритмическую и гармоническую специфику, но и в историческом, с точки зрения становления и трансформаций, которые претерпела гласова система за свою многовековую историю.

Ключевые слова: византийское осмогласие, Октоих, богослужбное пение, музыкально-теоретическая система гласов.

ABSTRACT

Irina Shvets

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
People's Artist of Ukraine, Professor (Ukraine)

The formation of the Byzantine church voice system in the VIII-X centuries: historical and cultural analysis

The current stage of the spiritual development of the organization is determined by the strength of the initiative to the Orthodox culture in the scientific medium. An animal to the church spivu, to the wide representation of the musicians in the Orthodox cultures and the national mystics in the publications in the Christian and Orthodox themes. Orthodox singing throughout its centuries-old history was an extraordinary phenomenon in church culture.

The main corpus of texts of the Ocantine Octoise has fallen in the IX-X tables in the results of constantinopolitan schools and the Armenian grammar school. The main texts of the Byzantine Octoecology were formed in the 9th-10th centuries. It was the result of the work of the Constantinople school, which studied Byzantine hymnography.

The Byzantine church singing system was adopted and rethought by the Church of the East. Accordingly, the system of singing for eight melodies was deeply learned. In the Eastern Church during this period, znamenny singing attains perfection and forms a single musical system.

The author of the article "Formation of the Byzantine church voice system in the VIII-X Centuries: Historical and Cultural Analysis" Irina Shvets views the Byzantine Osmoglasnik in the context of a unified liturgical singing system. Based on indepth studies on the history, semiography and paleography of church singing, the author considers the phenomenon of Byzantine osmoglasniya not only in the musical aspect, as a set of spiritual chants, having a certain compositional, melodic-rhythmic and harmonic specificity, but also in historical, in terms of becoming and transformations, which the system underwent through its centuries-old history.

Key words: Byzantine musical culture, Oktoih, liturgical singing, musical-theoretical system of voices.

REFERENCES:

1. Apostol. Kyiv: Svyato-Pokrovs'kyy Holoseyivs'kyy monastyr, 2014. 736 s
2. Gardner I. A. Khorovoye tserkovnoye peniye i teatral'nost' v yego ispolnenii // O tserkovnom penii: sbornik statey / Redaktor-sostavitel': O. V. Lada. Moskva: Lad'ya, 2001. 251 s.
3. Krasovitskaya M.S. Liturgika. Moskva: LitRes, 2018. 225 s.
4. Nikol'skiy A.V. Kratkiy ocherk istorii tserkovnogo peniya v period I-X vekov. URL: http://www.seminaria.ru/chsing/nikol_ocherk.htm (Data zvernennya: 25.01.2019)
5. Oktoiykh. Kyiv: Kyivs'ka mytropoliya UPTS, 2011. T.1, 712 s.
6. Petros P. Svyatoy Ioann Damaskin kak liturgist-gimnolog. Moskva: Lad'ya, 2016. 218s.
7. Trubachev S. O tserkovnom penii. Moskva: Direkt-Media, 1997. 118 s.

8. Filaret, arkhiyepiskop. Istoricheskiy obzor pesnopenstv i pesnopeniya Grecheskoy Tserkvi. Moskva: izdatel'stvo Sretenskogo monastyrya, 2013g. 260 s.
9. Fragmenta Chilandarica palaeoslavica. A. : Stikherarium: Kodeks monastyrya Chilandarici: Fototip tipovogo izobrazheniya. Podgotovleno R. Jacobson / Monumenta Musicae Byzantinae (MMB). Tom V (A). Kopenhagen: 1957. 330 s.

УДК 101.091:340.12:35.07

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-85-90>

Віталій Гриб

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат філософських наук, доцент (Україна)

Олександр Конотопенко

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат філософських наук, доцент (Україна)

Актуальність правових та морально-політичних настанов видатного англійського мислителя XVI-XVII ст. Френсіса Бекона

Анотація. В статті розглядаються правові та морально-політичні настанови видатного англійського мислителя, його міркування про доцільність поєднання спеціально-наукових знань та пріоритетність знань про суспільство, освіченість на загальному, а не лише на прикладному рівні. Широта й різнобічність поглядів Бекона дозволили йому розкрити основні причинно-наслідкові зв'язки суспільного життя, а також залежність від багатьох факторів створених людьми державних та правових інститутів.

Сьогодні спостерігається відмічене Беконом захоплення науковою термінологією як самоціль. Виявляється конструювання нової лише на папері існуючої реальності простіше, аніж кропітке дослідження реально існуючих закономірностей, в тім числі й у сфері держави і права. Більшість людей нездатні зрозуміти основні причинно-наслідкові зв'язки у суспільстві, а тому вони не можуть раціонально не лише вибудувати свою власну поведінку, але й вносять труднощі в розуміння їх поведінки людьми більш раціональними. Це означає, що навіть самим розумним чином вибудована система правових регуляторів, може бути проігнорована недостатньо розвинутою в інтелектуальному відношенні людиною.

Ключові слова: суспільство, освіченість, наука, держава, право, політика, емпіризм, прагматизм.

Англійський філософ та громадський діяч Френсіс Бекон (1561-1626) був не лише одним з найбільш ерудованих мислителів свого часу, а й розпочинав свою кар'єру як успішний практикуючий юрист. Відомо, що колеги та широкий загал громадськості поважали його за професіоналізм [4, с.7]. Але серйозні політичні амбіції та розвинутий світогляд спонукали до більших вершин політичної та наукової кар'єри. Він обіймав посади генерал-атторнея – вищого юрисконсульта корони та лорд-канцлера. Поєднання глибоких юридичних знань, що пройшли апробацію в судовій практиці, з досвідом політичної та урядової діяльності на самих високих рівнях та, звісно ж, широка наукова ерудиція - все це привело до висновків, що варті спеціального вивчення. Метою даного дослідження є актуальність правових та морально-політичних настанов видатного англійського мислителя, його міркування про доцільність поєднання спеціально-наукових знань та пріоритетності знань про суспільство, освіченості на загальному а не лише на прикладному рівні.

Ці міркування, та ряд інших раціональних думок, наприклад, щодо необхідності розмежування властей, статусу конституційної монархії аналізуються в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників спадщини Ф. Бекона, зокрема, в лекціях М. Фуко [8], монографіях Р. Гальцевої, І. Роднянської [4] та Д. Саприкіна [7], статтях В. Карєва [5], В. Миколаєнко [6] та О. Суботіна [9].

Френсіс Бекон народився 22 січня 1561 року в Лондоні. Його батько був чиновником найвищого рівня тодішнього королівського апарату і, навіть, певний час обіймав посаду лорда-хранителя великої державної печатки. Дуже рано майбутній філософ вступає до університету в Кембріджі, де вивчає схоластичну філософію і теологію. Після закінчення університету, Бекон три роки живе в Парижі в англійського посла, а потім, коли помер його батько в 1579 році, повертається на батьківщину. Спадщина, яку отримав Бекон, була незначною, а тому він був змушений звернутись до юридичної практики. В 1584 році його обирають депутатом нижньої палати, але справжня державна кар'єра розпочинається лише за царювання Якова I. В 1618